

DIETER VANDENBROUCKE

Dansen op een vulkaan. Victor J. Brunclair als representant van de activistische tegentraditie in de Vlaamse letteren (1899-1944)

Universiteit Antwerpen, Departement Letterkunde,
2012. Promotor : Kris Humbeeck

Het onderzoek naar de Antwerpse schrijver Victor Jozef Brunclair (1899-1944) past binnen de Geconcentreerde Onderzoeksactie Vlaamse Beweging, literatuur en maatschappij (1914-1950) die door een interdisciplinaire onderzoeksgroep van literatuurwetenschappers en historici werd uitgevoerd. Centraal staat de complexe rol die Brunclair, één van de baanbrekers van het literaire expressionisme in Vlaanderen, heeft gespeeld in het politieke en culturele veld van het interbellum. De algemeen-culturele symptomwaarde van Brunclair zoals hij in het onderhavige onderzoek werd gepresenteerd, heeft vooral te maken met zijn verwerking van de dualiteit van ethische en esthetische bekommernissen van de maatschappelijk bewuste schrijver. Van eminent belang daarbij is het gegeven dat zijn Vlaams voelende idealisme in belangrijke mate beïnvloed werd door het activisme en de nawerking van dat activisme.

De betekenis die in het onderzoek aan het woord activisme wordt gehecht, sluit aan bij Matthijs de Ridders in 2008 verschenen doctoraatstudie *Staatsgevaarlijk ! De activistische tegentraditie in de Vlaamse letteren, 1912-1933*. In zijn proefschrift richtte hij zich op een welbepaald deel van de Vlaamse Beweging en de Vlaamse literatuur, namelijk dat deel dat nadrukkelijk internationalistisch gericht was én tegelijkertijd participeerde in een van de meest doorgedreven Vlaams-nationalistische ondernemingen uit de ge-

schiedenis : het activisme, oftewel de medewerkingsbereidheid tijdens de Grote Oorlog. Het betreft meer bepaald de generatie van jonge, veelal vrijzinnige flaminganten die tijdens en vlak na de Eerste Wereldoorlog de Vlaamse literatuur op nieuwe paden had geleid. In zijn onderzoek benaderde De Ridder het activisme als de drijvende kracht van een literatuur die aansluiting zocht bij de internationale avant-garde, in eerste instantie het expressionisme, en die uiteindelijk grote invloed zou uitoefenen op de vernieuwende literatuur van na de Tweede Wereldoorlog. De term activisme duidt bijgevolg niet alleen op haar politieke bedrijvigheden maar ook op de literaire strategie die zij hanteerden. Deze schrijvers en intellectuelen waren er niet op uit om louter kunst te scheppen. Zij kenden het woord een dermate grote politieke en zelfs 'staatsgevaarlijke' slagkracht toe, dat zij geloofden dat literatuur ook buiten de grenzen van de tekst de wereld kon veranderen.

In mijn proefschrift presenteer ik Victor Brunclair als een meer dan exemplarische vertegenwoordiger van die activistische tegentraditie in de Vlaamse letteren. Zijn werk, zijn denken en zijn totale persoonlijkheid weerspiegelen de spanningen, dromen en ontgoochelingen van heel zijn opstandige generatie. Deze biografie is dan ook meer dan het tumultueuze levensverhaal van een controversieel schrijver. Door uitgebreid aandacht te besteden aan de milieus waarin Brunclair zich bewoog en aan de mensen met wie hij in contact stond, krijgt de lezer tevens een beeld van de activistische tegentraditie, die gedurende het ganse interbellum zwaar heeft gewogen op de Vlaamse cultuur en die vormend was voor een schrijver als Louis Paul Boon. Aan bod komen achtereenvolgens Brunclairs prille schrijverschap in het ruimere

kader van het ‘flamingantische’ klimaat tijdens de Eerste Wereldoorlog, zijn kleurrijke rol als avant-gardist in de jaren twintig, zijn strijd voor de artistieke vrijheid in de jaren dertig en, ten slotte, zijn optreden als verzetsheld (voor de enen) én collaborateur (voor de anderen) tijdens de Tweede Wereldoorlog, uitlopend in zijn dood in een Duits concentratiekamp.

Het zag er aanvankelijk niet naar uit dat Victor Brunclair zich tijdens de Eerste Wereldoorlog zou laten opmerken als vroegrijpe adolescent in het Antwerpse flamingantische klimaat : als wees werd hij door zijn grootmoeder in het Frans opgevoed en wegens geldzorgen leek het twijfelachtig of hij de mogelijkheid zou krijgen zich intellectueel te ontwikkelen. Brunclair werkte deze moeilijkheden weg door zelfstudie en kreeg in de eerste bezettingsjaren aansluiting bij een groep vrijzinnige en strijdbaar Vlaamsgezinde jongeren. Zij voelden zich in hun bewegingsvrijheid gefnuikt door het Franstalige establishment en keerden zich tegelijk af van het kortzichtige en oubollige karakter van de traditionele Vlaamse Beweging. Samen met zijn rebelse kameraden schaarde Brunclair zich eind 1915 aan de kant van de activisten, de naam die werd gegeven aan die flaminganten die tijdens de Grote Oorlog, met de hulp van Duitse bezetter, een aantal Vlaamse eisen wilden doordrukken en de structuren van het unitaire België probeerden open te breken. Het activisme van Brunclair en veel van zijn generatiegenoten omhelsde echter veel meer dan alleen maar het streven naar Vlaamse zelfstandigheid. Voor deze jonge collaborateurs was het activisme het ordewoord van en ook het bindmiddel in een brede maatschappelijke en culturele revolutie. Samen met het oude België wilden Brunclair en zijn geestgenoten de volgens hen halfslachtige moderne cultuur zoals die

in de negentiende eeuw vorm had gekregen afbreken om er iets nieuws en vooral beters voor in de plaats te brengen.

In het zog van Paul van Ostaïen kwam de jonge Victor Brunclair al snel tot het inzicht dat de buitenlandse avant-garde de nodige mogelijkheden bood voor een Vlaamse cultuur die komaf zou maken met het burgerlijke individualisme en wereldvreemde esthetisme van de oudere generaties. Vooral de kennismaking met het Duitse *Aktivismus* gaf vaart aan dat vernieuwingsstreven. De sterkhouders van deze expressionistische beweging in Vlaanderen wijdden zich niet langer aan ‘de schone letteren’, maar namen als zelfverklaarde voorhoedestrijders het voortouw in het streven naar een rechtvaardigere samenleving. Anders dan de in de Europese kunst en literatuur welig tierende ‘aristocraten van de geest’ voelden ze zich niet verheven boven de massa. Wat dat betrof, sloten deze jonge activisten nog wel aan bij de traditionele Vlaamse Beweging: ze voelden zich bij alle interesse voor de internationale avant-garde wel degelijk verbonden met hun volk. Maar tegelijkertijd – en daarmee waren deze jonge Vlaamse cultuurvernieuwers typische vertegenwoordigers van de zogeheten ‘historische avant-garde’ – meenden ze de dingen wel veel helderder te zien dan de massa. Niet zonder enige pretentie en hoe dan ook zonder echt te luisteren naar het volk in wiens naam ze spraken, probeerden ze ‘arm Vlaanderen’ omhoog te trappen. Het mag duidelijk zijn dat in hun opvatting kunst in elk geval veel meer diende te zijn dan alleen maar een representatie of poëtische interpretatie van de bestaande werkelijkheid : écht betekenisvolle kunst moest de ideale toekomstwereld een flinke stap dichterbij brengen. Dat was activisme in de breed-culturele en ook in de

poëtische betekenis van het woord. En dat woord werd niet meteen betekenisloos toen met de bevrijding van België een eind kwam aan het politieke activisme in Vlaanderen.

In dit proefschrift toon ik dat de activistische opvattingen van Victor Brunclair en vele van zijn medestanders in eerste instantie juist versterkt werden na de Grote Oorlog. Hun geloof in de revolutionaire kracht van het woord werd bijvoorbeeld aangewakkerd door de *Clarté*-beweging, een internationaal netwerk van pacifistische intellectuelen die de mens de waarheid over de oorlog in het gezicht wilde smijten. Als de massa inzicht zou krijgen in de ware aard van de eerste industrieel gevoerde oorlog, zou die eerste oorlog meteen de laatste worden. Een nieuwe, harmonieuze wereldorde zou verrijzen op het puin van de in staatsnationalisme, imperialisme en agressief kapitalisme grossierende negentiende eeuw. Een dergelijk utopisch idealisme kleurde de bladen die na 1918 in Vlaanderen de activistische erfenis voortzetten en waaraan Brunclair gretig zijn medewerking verleende. In *Staatsgevaarlijk*, *De Nieuwe Wereldorde* en *Opstanding* werd niet alleen een nieuwe kunst gepromoot, het waren ook plaatsen waar luidop werd nagedacht en vurig werd gedebatteerd over een alternatieve, niet-burgerlijke en niet-kapitalistische staatsordering.

Terzelfdertijd werkte Victor Brunclair mee aan het tijdschrift *Ruimte*, dat de jonge expressionistische generatie wilde verenigen. Dit blad leek de gedroomde wieg voor een doorbraak van de dichter Brunclair. Die kwam er echter niet doordat hij al snel als epigoon van Paul van Ostaïen werd bestempeld. Brunclair speelde bovendien een belangrijke rol in het conflict dat leidde tot de

vroegtijdige ondergang van het blad in 1921. Eigenschappen die zich in zijn verdere leven bleven manifesteren, speelden ook hier een rol van betekenis: de eigenzinnige Brunclair had moeite met autoriteit, voelde zich erg snel 'gepasseerd' en maakte regelmatig problemen over de honorering van zijn bijdragen. Literair-historisch gesproken zou juist zijn polemische temperament hem tot een centrale figuur in die periode maken. Dit kwam vooral tot uiting in het tijdschrift *Vlaamsche Arbeid*, dat in de jaren 1920 het merendeel van Brunclairs geschriften publiceerde. De onvermoeibare activist schreef zowel poëzie als proza, en verdedigde zijn opvattingen over een maatschappij transformerende en toch esthetisch volwaardige kunst in doorwrochte essays en furieuze polemieken die vaak het nodige stof doen opwaaien. Over de politieke toestand in Vlaanderen en België rapporteerde hij met geëngageerde hoon. Volgens Brunclair kon Vlaanderen zijn plaats in het internationale cultuurleven pas innemen als de Belgische staat grondig werd hervormd, daarvan bleef hij overtuigd. In zijn ogen had het activisme van tijdens en onmiddellijk na de Grote Oorlog er in elk geval al voor gezorgd dat Vlaamse intellectuelen zich niet langer meer aan de politieke werkelijkheid konden onttrekken zonder zichzelf maatschappelijk overbodig te maken. De eerste taak van de Vlaamse intellectueel, schrijver en artiest bestond er volgens hem in 'de logge massa' te overtuigen van een modern, Europees georiënteerd en op de noden van de tijd afgestemd nationalisme.

Rond 1926 bleek Victor Brunclairs teleurstelling even groot als de euforische toekomstverwachtingen die eraan vooraf waren gegaan. De beloofde Nieuwe Wereld was nog niet voor morgen en van enige solidariteit onder de jonge schrijversgeneratie was er

geen sprake meer. Brunclair schreef zijn ontgoocheling van zich af met het lange gedicht *De dwaze rondschouw*, dat tevens het slotstuk vormde van zijn gelijknamige eerste bundel. De luidkeels bezongen broederliefde uit zijn vroege poëzie maakte hierin plaats voor wanhoop en cynische vernielzucht: “Broederen/ schijnschoonheid neer/ omhelzen wij absurditeit de grote konkubine”. In 1927 trok Brunclair zich een jaar terug om een grootse roman te schrijven, namelijk *De Monnik in het Westen*, waarin hij zijn ganse generatie een spiegel voorhield en de rekening maakte. Tegelijk had hij zich laten inspireren door de ontwikkelingen in de Sovjet-Unie, waar Stalins dictatoriaal regime de communistische droom in een nachtmerrie had veranderd. Een evolutie die hij als zelf-verklaarde literaire seismograaf sneller opmerkte dan vele van zijn tijdgenoten. Ondanks enkele geslaagde passages maakte echter ook *De Monnik in het Westen* duidelijk dat Brunclairs creatief talent niet het niveau haalde van zijn ambities en theoretische inzichten.

Na het verdwijnen van *Vlaamsche Arbeid* in 1930 ging Victor Brunclair zichzelf anders positioneren. Hij werd actief in het Antwerpse theatermilieu en verbond zijn links-activisme nadrukkelijk aan de doelstellingen van de Vlaams-nationalistische Frontpartij. Dat impliceerde echter niet dat hij plots gewonnen was voor de bestaande parlementaire democratie. Het was meer een keuze bij een gebrek aan alternatieven. De artikelen die hij schreef voor de bladen van de Frontpartij suggereerden nog steeds dat Vlaanderen meer gebaat was bij spronggewijze veranderingen dan bij trage, geduldige inspanningen binnen het Belgische staatskader. Die compromisloze houding bleek verder uit zijn weigering toe te

treden tot het Vlaams Nationaal Verbond, de uitgesproken fascistische partij die in de crisis van de jaren 1930 opgang maakte en die alle nationalistes wilde groeperen. Voor Brunclair moesten alle maatschappelijke standpunten ondergeschikt blijven aan het doel van Vlaams zelfbestuur. Het pluralisme en de openheid van de Frontpartij hadden volgens hem nu eenmaal meer kans op slagen.

Ook vanuit zijn literatuuropvatting keerde Victor Brunclair zich tegen het fascisme, waarin hij een levensgrote bedreiging zag voor de vrijheid van de kunstenaar. Zijn waarschuwingen klonken het krachtigst in het in 1937 door de provincie Antwerpen bekroonde essay *Het heilige handvest*. Hierin tekende hij protest aan tegen de eenheidskunst van alle totalitaire regimes uit die tijd, en hij ontketende een kleine oorlog tegen Mussolini, Hitler en Stalin, die hij omschreef als “regimebouwers door bloeduitstorting”. Maar Brunclairs alsmar groeiende obsessie met autonomie had ook een keerzijde. Als elitaire intellectueel voelde hij zich zo verheven boven de in zijn ogen banale partijpolitiek van geven en nemen, dat hij zichzelf bijvoorbeeld wel de vrijheid verleende om aan bladen van fascistische signatuur mee te werken.

Het was een vorm van narcisme die na de Duitse inval in een gevaarlijke evenwichts-oefening resulteerde. Eigenlijk kon Victor Brunclair zich niet langer die vrijmoedigheid veroorloven waar hij desondanks aanspraak op bleef maken. Zijn koketteren met intellectuele en artistieke autonomie – een rode draad in Brunclairs leven – kreeg nu veel van ‘een dans op een vulkaan’. In plaats van zich op de achtergrond te houden werd hij het uithangbord van het communistische

blad *Ulenspiegel* en nam hij deel aan allerlei literaire prijskampen, die door Duitsgezinde organisaties werden uitgeschreven. Tegelijk met deze narcistische illusie van autonomie benam ook zijn ideaal van een zelfstandig Vlaanderen – met als keerzijde een fanatiek anti-Belgicisme – Brunclair het zicht op de situatie en op de ware bedoelingen van de bezetter. In combinatie met praktische overwegingen leidde dit ertoe dat hij een gooi deed naar het oorlogsburgemeesterschap van Kapellen en dat hij toch geen moeite had met bepaalde premissen van het nationaal-socialisme. Op voorwaarde dat hij niet hoefde in te leveren op zijn onafhankelijkheid als niet-partij of ideologie-gebonden Vlaams-nationalist, was hij duidelijk bereid zijn medewerking te verlenen aan de bezetter.

Maar Brunclair zou Brunclair niet zijn als hij geen kritiek bleef spuien. In 1941 kreeg hij een baan als secretaris bij de Koninklijke Vlaamse Opera, een instelling die in de greep van het Duitse cultuurbeleid was gekomen en die dan ook nauwlettend in het oog werd gehouden. Victor Brunclair kwam er al snel *in the picture* te staan. Uiteindelijk leidde een zoveelste ruzie ertoe toe dat hij einde 1942 werd aangehouden door de *Sicherheitspolizei*. In eerste instantie werd Brunclair ervan beschuldigd een naamloze dreigbrief te hebben gericht aan de directie van de opera. Hij werd veroordeeld tot zes maanden cel, maar kwam na het uitzitten van die straf toch niet vrij, onder meer wegens het bezit van illegale vlugschriften, zijn essay *Het heilige handvest* en vooral een sneer aan het adres van de aan het Oostfront gesneuvelde Reimond Tollenaere. Die belediging aan het adres van de radicale Vlaams-nationalist en nazi-gezinde Tollenaere had Brunclair achter de coulissen van de opera geuit,

maar was ook de Duitsers ter ore gekomen. Na achtereenvolgens opgesloten te zijn geweest in Antwerpen, Hoei en Vught, werd Brunclair op 8 september 1944 op transport gezet naar Sachsenhausen, vanwaar het op 16 oktober naar het concentratiekamp van Neuengamme ging. Uiteindelijk overleed de schrijver op 21 november in het zogenaamde buitenkamp te Ladelund aan de gevolgen van dysenterie. Zijn lichaam werd er bijgezet in een massagraf.

Na zijn dood groeide Victor Brunclair in beperkte kring uit tot een toonbeeld van het Vlaamse en linkse verzet. Het typeert echter zijn weerbarstigheid wanneer men zich afvraagt wat er van zijn reputatie zou overblijven indien hij de oorlog wel had overleefd. Die weerbarstigheid moet in de eerste plaats op rekening worden geschreven van Brunclairs vast geloof in de autonomie van de individuele kunstenaar, dat de kern van zijn schrijverschap had gevormd. Het was een fixatie die ook zijn leven heeft gestuurd: het leven van een vrijdenker in de ware zin van het woord, al was het soms ook het leven van een querulant. Maar het was toch vooral het leven van een rusteloze culturele activist die, gedreven door een hartgrondige afkeer van het burgerlijke België en van een nog al te vaak provincialistische Vlaamse Beweging, altijd opnieuw de confrontatie aanging, die nooit bang was om tegen een gevestigde mening in te gaan en die *au fond* bestond bij de gratie van polemieken. Brunclairs fixatie op de autonomie van de kunstenaar impliceerde echter ook een ernstige gezichtsvernauwing. Deze representant van de activistische tegen-traditie in de Vlaamse letteren leek maar niet te beseffen dat hij zichzelf niet diezelfde vrijheid kon permitteren tijdens de bezetting, in een periode waarin de grondwettelijke

rechten waren opgedoekt en sterk afwijkende meningen niet werden geduld. Brunclairs waan van absolute autonomie en zijn onwil om een blad voor de mond te nemen keerden zich fataal tegen hem. Het *enfant terrible* van de Vlaamse letteren verloor domweg zijn evenwicht en viel recht in de mond van de vulkaan.

De publicatie van het boek is voorzien in 2013, bij nog te bepalen uitgever.